

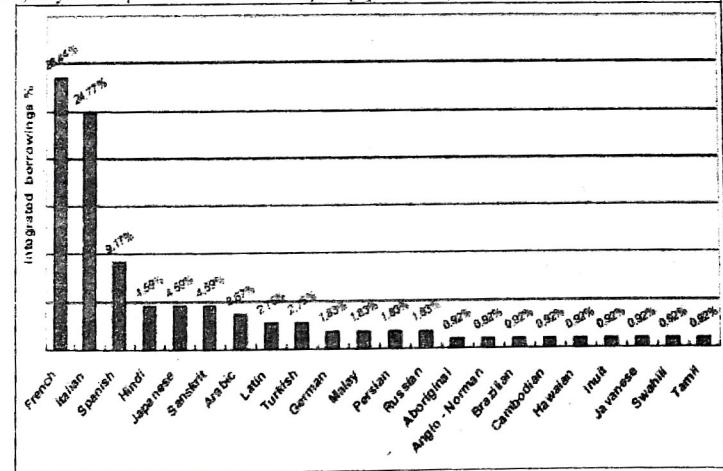
Əlizadə Leyla Vaqif qızı⁷

GLOBAL İNGİLİZ DİLİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MÜXTƏLİF DILLƏRDƏN ALINMA TURİZM MƏNSƏLİ SÖZLƏR VƏ ONLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

GİRİŞ. İngilis dilinin qloballaşmasına səbəb olan amillərdən dənişərkən birinci səbəb olaraq onun zəngin lügət tərkibini göstərilir. Statistik göstəricilərə əsasən ingilis dilinin leksikası müasir dövrə hər il orta hesabla 8 000-20 000 leksik vahid arası zənginləşir. Təbii ki, bu rəqəm dildə gedən dəyişiklikləri anlamağa kifayət edir. Bu vahidlərin yaranması yolları tədqiqatçıların xüsusi məzədi dairəsində olduğundan müxtəlif sahələr üzrə alınma prosesi ilə bağlı araşdırımlar aparılır. Bu sahələrlə birləşdirən turizm sahəsidir. İngilis dilini keçən alınma sözlər barədə yuxarıda məlumat vermişik. Bu yarımfasıldı bizim əsas məqsədimiz müasir dövrə ingilis dilinin lügət tərkibinə daxil olan turizmə aid söz və ifadələr barədə məlumat verməkdir. Qloballaşma nöticəsində qlobal ingilis dili yaranmış, turizmin inkişaf etmisi və nöticədə ingilis dili bu sahə üzrə leksik vahidlərlə zənginləşdirilmişdir.

İtalya dilcilişindən Francesconi ingilis dilində istifadə olunan turizm gastronomiyası ilə bağlı İtalyan sözlərini arasdırıb. Fransız dilində istifadə olunan İtalyan mənşəli yer adları tədqiqat obyekti olaraq seçilmişdir⁽⁵⁾. Lakin bütün bu işlər arasında Dann [4] və Capellinin [1] tədqiqatları müasir dövrə aparılan araşdırımların tələblərinə cavab verən mənbə kimi diqqət çəkir. Dannın fikrine "gastronomiya sahəsində hətta bəzi hallarda ana dilinin manipulyasiyası da daxil olmaqla real və uydurma əcnəbi sözlərdən istifadə mətnə rəng qatnaq məqsədi ilə əsas turizm diskurs metodu sayıyla biler". [4: 183-185] Capelli İtalya barədə ingilis dilli turist materialları əsasında dil ünsiyyətinin müxtəlif formallarının arasdırılmışdır. O, turizm diskursunda ingilis-italyan dillərində işlənən ifadələri tədqiq etmiş, onların atraflı təsnifatının vermişdir. Turizm sahəsində dil ünsiyyəti çox önəmlidir. Capelli bu səbəbdən Dannın dilin poetikliyi barədə fikrine istinad edərək bildirir ki: "alınma söz və ifadələr əcnəbi sözlərin əlavə mənasına oxucunun marağını artırır və onlardan istifadəni labütləşdirir". [2] Tədqiqatçıların fikrine müxtəlif mənbələrdən götürülmüş mətnlərdə hər hansı bir yer barədə məlumat verilərən turistin diqqətini çəkmək üçün xüsusi terminlər və leksik vahidlərdən istifadə olunur. Müxtəlif mənbələri araşdırarkən qlobal ingilis dilində turizm sahəsində alınma sözlərlə bağlı bir sıra tədqiqatlar diqqət çəkir. Bu araşdırımlar arasında BBC tərəfindən aparılmış maraqlı bir layihə bu sahə üçün önləri bir töhfə sayıla biler. 2012-ci ilin iyul ayında yaradılmış BTC (BBC-travel Corpus) BBC Travel web sahifəsindən soyahatlərlə bağlı 572 məqalə endirmişdir. Məqalələr Lonely Planet soyahat bələdçi kitabçıları və rəqəmsal media nəşriyyatları ilə əməkdaşlıq edən müəlliflər tərəfindən yazılmışdır. Araşdırma nöticəsində məlum olmuşdur ki, alınma sözlər mədəni və ekstralinqvistik amillərdən asılı olaraq müxtəlif müəlliflər tərəfindən fərqli vəsaitlərlə ifadə olunmuşdur. [6]

Bu araşdırmanın maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də BTC-nin tədqiqatına cəlb olunmuş turizm sahəsinə aid alınma söz və ifadələrin etimoloji mənşeyinin arasdırılmasıdır. Aşağıdakı qrafikdə göründüyü kimi ən çox söz fransız, İtalyan və İspan dilindən alınmışdır. [6]

Fransız dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: Müasir telekommunikasiya vəsaitlərin inkişafı televizor, internet, mobil telefonların kültəvi istifadəsi dilə yeni sözlərin axını ilə nüfuzləşmişdir. Son bir neçə onillik ərzində fransız dilindən ingilis dilinə alınmış sözlər digər dillərə nisbətdə təstüklük təşkil edir. Sözlər müxtəlif sahələri əhatə etək də dəb, incəsənat, mədəniyyət, idman, gündəlik həyat, xüsusiələr mətbəx və s. kimi sahələrə aid sözlər xüsusi diqqət çəkir (*art deco, cinéma vérité, camouflage, fuselage, garage, georgette, limousine*).[8;9]

⁷ Azərbaycan Turizm və Mənecemənt Universiteti Azərbaycan Turizm və Mənecemənt Universiteti

İdman, incəsənat, pul və diplomatiya və qida sahələrində çoxlu sayıda fransız mənşəli ingilis sözləri vardır. Müasir dövrə Britaniya və Amerika menyularının eksəriyyəti fransız dilindədir: *extraordinary, fromage blanc, amusegueule, mescun, nouvelle cuisine, aperitif, pain au chocolat, café au lait, entrée, jambalaya, chowder* və s. Digər alımlılar siyaset, idman və incəsənat sahələri ilə bağlıdır. Məsələn, *bon chic bon genre, chef d'équipe, parkour, signeur fonctionnaire, franc fort, touché, dossier, déja vu, vis-à-vis, faux pas, nouveau riche, rentier, jamais vu, élite, ambiance, collage, repertoire, entourage, tranche, toboggan, tête noire, enfant terrible* və s. [8;9]

İtalyan dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: İtalyan dili ingilis dilinə minlərlə yeni söz töhfə verən dillərdəndir. İtalyan mənşəli alınma sözlər əsasən mətbəxlər bağıdır: *amaretto, aperitif, barista, baguette, bistro, bresaola, bruschetta, cappellate, calamari, calzone, cappuccino, ciabatta, espresso, haute cuisine, latte, focaccia, mascarpone, nouvelle cuisine, panzanella, pepperoni, pizza, radicchio, rucola, taleggio, tiramisu, confetti, lasagne, pasta, broccoli, zebaglione, linguini, langoustine, pumante, zucchini*. Musiqi və memarlıq digər alınma sahəsidir: *art deco, Adagio, Allegro, alto, aria, bravo, cello, concerto, duet, mandolin operetta, tempo, viola, fresco, patio, grotto, graffiti, terra-cotta*. Dəb və mebel avadanlığı sahələrində alınma sözlər xüsusi bir sahə təşkil edir: *bal-dachin, brocade, costume, jeans, Muslim, Organza, parasol, stiletto, umbrella valise*. Digər sahələrdə də ingilis dilinə daxil olmuş *après-sk, catenaccio, tombolo, gonzo, bimbo, casino, gondola, lido, maifai, mafioso, malaria, zany, parapazzi, snaparazzi, masquerade, cascade, bimbo, dildə, lothario, segregation, dodge, ghetto, luge, piste, marfia, ar-senal, ventur, valuta* kimi sözlər ingilis dilinin söz bazasını zənginləşdirir. [8;9]

İspan dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: İngilis dilinə İspan dilindən alınmalar bir neçə mənbədən daxil olmuşdur. Onların çoxu Amerikan İngilis dilinə indiki Cənub-qərbi ABŞ arazisində işləyən Meksika və İspan kovboylarının dövründə daxil olmuşdur. İkinci mənbə biznes sazişləri və ticarət vasitəsilə alınan sözlərdir. Üçüncü əsas mənbə ingilis dilində ekvivalent olmamış qida adlardır. Sözlərin çoxu ingilis dilinə daxil olarkən öz mənasını dayışmışdır. Bəzən sözlər original dildən fərqli olaraq dər manə kasib etmişdir. İspan mənşəli alınma sözlər *fajitas, taco, ancho, tortilla, chipotle, habanero, maquiladora, palapa, sinsemilla, telenovela, tomatillo, tonto, savvy, Lolita, El Nino, silo, bonanza plaza, salsa, fiesta, avocado, burrito, bizarre, bravo, guerrilla, chili* leksik vəhidlərinin misal göstərmək olar. [8;9]. Son dövrlərdə alınmış İspan sözlərinə *abalone, bonanza, bronco, chaparral, enchilada, gaucho, gringo, mustang, peyote, ranch, nacho, serape, taco, salsa, tango, tamale, ayahuasca, burrito, canasta, cilantro, daiquiri, hoosegow, lolita, pachucos, quesadilla, taco, tuna* sözlərini nümunə göstərmək olar. [8;9]

Çin dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: Çin dilinə ABŞ-da bir əsr yarımla istifadə olunmasına baxmayaraq fransız, İtalyan və İspan dilləri ilə müqayisədə ingilis dilinin lügət tərkibinə demək olar ki az təsiri olmuşdur. Hətta bəzi sözlər o qədər neytrallaşmışdır ki, lügət tərkibinə qarışmışdır. Son dövrlərdə ingilis dilinə keçən çin leksik vəhidlərinə nümunə olaraq *bonsai, geisha, ginkgo, judo, ju-jitsu, hara-kiri, kamikaze, karaoke, karate, kimono, origami, sushi, tsunami, tycoon, wasabi, chow mein, kowtow, mahjong, oolong, shanghai, shantung, sudoku, wok, chutney, loot, puttee, thug* kimi leksik vəhidləri göstərmək olar. [8;9]

Çinin zəngin mətbəx mədəniyyəti Qərb mədəniyyətinə çin yeməklərinin daxil olması ilə nəticələnmişdir. Çin dilindən alınmış ingilis sözlərinə qərb restoranlarının menyularında rast gelir. *Messələn, Mushu Pork, Dim Sum, Ramen, Pecking Duck, Wonton, ginkgo, ginseng, lychee, Chaomeirva* s. Çin internet mənşəlikləkələrə azdeyildir: *human flesh search, play hide and seek, to get soy sauce, wechat, weibo, knock off, Alibabavə* s. [8;9]

Yapon dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: Yapon mənşəli alınma sözlər ingilis dilinin leksikonunda xüsusi tərkib təşkil edir. Bəzi sözlər yapon mədəniyyətini tərənnüm edən sözlərin sədə transliterasiyası olsa da, bəziləri çin mənşəli yapon sözləridir. Araşdırımlarla əsasən 900 yapon sözü ingilis dilinə daxil olmuşdur. Onlardan 200-ü yapon dili vasitəsilə ingilis dilinə keçən vəhidlərdir. Buraya qida, popular mədəniyyət, iqtisadiyyat sahələrinə aid olan *Nori, ginkgo, ramen, teppanyaki, kombu, matsutake, sashimi, wakame; anime, ikabana, karaoke, manga, tamagotchi, kamikaze, aroake, sashimi, Otaku, Otaku girl, kaizen, kanban, karoshi, keiretsu, tsunami, zaitech, bonsai, bunraku, karaoke, kirigami* kimi leksik vəhidlər daxildir. [8;9]

Alman dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri

Bir sira alman mənşəli sözlər ingilis dilinin leksikasını müxtəlif sahələr üzrə zənginləşdirmişdir. Messələn, mədəniyyət, incəsənat, klassik musiqi, idman, gündəlik həyat sahələrinə aid olan söz və ifadələr son bir neçə onillikdə dlin leksikasına daxil olmaqla onun qlobal status almadasında önləm rol oynamışdır.

Alman mənşəli ingilis dili və alman dilləri eyni kökden - qərbi German dilindən tərcəyinə görə bəzi ingilis sözləri alman leksik vəhidləri ilə yazılış (*hand, sand, finger*) və tələffüzü (*fish - fisch, mouse - Maus*) oxşarlıq təşkil edir. Lakin alman dilindən alınmalar zamanı umlaut işarələr *ae, oe, ue* hərf birləşmələri ilə əvəz olunmuşdur. Qida və içki sektorunda alınma sözlər *frankfurter, hamburger, delicatessen, Gummi bear, Berliner, weisse, kirschwasser, hefeweizen, schnaps, spritzer, stein, pilzner, hausenkäfer, lager, bunt cake, kipfel, biergarten, bratwurst, muesli, pretzel, pumpernickel, rollmops, noodle, sauerkraut* kimi leksik vəhidlər daxildir. Idman sektorunda alınma sözlər *rucksack, turnverein, kletterschuh, volkssport, blitz, wanderlust, Gemülichkeit* kimi sözlər nümunə göstərmək olar. Gündəlik həyatda istifadə olunan alman mənşəli alınma sözlər də leksikonda az deyildir: *zeitgeist, kaput, Gestalt, hinterland, doktorvater, festschrift, kitsch, privatdozent, Professoriat, gemutlich, kaffeeklatsch, kaput, strafe, waltz, wrangle, yodel, strudel, schadenfeude, übermensch, waldsterben* və s. [8;9]

Türk dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri

Türkiyədə son illərdə turizmin keşkin inkişafı oraya kütləvi sayda turist axını ilə müşayiət olunur. Ölkənin turizm sektorunda xidmətlərinin müştəriləri qanə edəcək seviyyədə olması ölkəyə marağın günbəğün artırır. Xüsusişlər də zəngin mətbəx turistləri bu ölkəyə çalb edir. Ölkədə türk dili ilə yanşılaşan dil olaraq ingilis dili qonaqlarla ünsiyyətə kömək edir. Bu baxımdan bu sahə üzrə türk dili tamadə olduğu dilə öz ızlarını buraxmaqdə davam edir. Ingils dilində XX əsrədə daxil olmuş türk sələri əsasən qida adları ilə bağlıdır: *doner kebab, taramasalata, tsatsiki və s.* (*əlavə etmək*) [8;9]

Rus dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: Qeyd etdiyimiz kimi digər dillərlə müqayisədə rus sözlərinə müasir dövrədə ingilis dilinin lügət tərkibində çox rast gəlinmir. Alınma sözlər əsasən rus mədəniyyəti, siyaset və soyuq müharibə ilə bağlıdır (*apparatchik, Bolshevik, glastnost, pogrom, sputnik, troika, vodka or zemstvo*). Hətta bazən alınma sözün rus dilindən və ya digər slavyan dillərindən alınması mübahisə doğurur. [8;9]

Ərəb dilindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: Ingilis dilinin alınma tərkibində birbəça ərəb dilindən və başqa dillərdə, daha sonra isə ingilis dilinə keçən ərəb sözləri vardır. Buna Nadir, *artichoke, arsenal, zenith, hijab, doner kebab, imam bayildi, sheshbesh, gal, fatwah, Hamas, Hezbollah, Taliban or Taleban, bedouin, emir, jakir, gazelle, giraffe, harem, hashish, lute, minaret, mosque, myrrh, salaam, sirocco, sultan, vizier, bazaar, caravan* kimi leksik vahidləri nümunə göstərmək olar. [8;9]

Afrika dillərindən alınmış turizm mənşəli sözlər və onların xüsusiyyətləri: Afrika dillərindən müasir ingilis dilinə çox az sayıda söz keçmişdir: *bongo, goober, gumbo, impala, safari* kimi sözləri nümunə göstərmək olar. [8;9]. Ingilis dilinə son illərdə bir sırada digər dillərdən də sözlər daxil olmuşdur: *smorgasbord, salchow, gravad lax* (isveç), *luge* (isveç), *slalom* (norveç), *lego* (danimarka), *bagel, shlep, schnozzle, chutzpah* (yahudi), *bikini* (marshaldaları), *Rubik's cube* - (macar), *yo-yo* (filipin), *lutz* (isveç). [8;9]

Tədqiqatlar göstərir ki bütün bu vahidlər ingilis dilinə leksikonuna daxil olsa da heç də bütün dil dəşiyiciləri bu sözlərin mənasını bilmirlər. Lakin elə sözlər da vardır ki, onlar uzun müddət də olsa hər kəs tərəfindən başa düşülür. Massələn, *sushi* sözü illər də olaraq ingilis dilinə 1890-cı illərdə daxil olmuşdur. Uzun müddət bu söz dildə izah olunmadan çatin başa düşültürdür. Son bir neçə onillikdə *sushi* dünya bazarında öz yerini tutduqdan sonra söz artıq bütün ingilis dilli dünyadı, hatta bütün dünyaya dillərində suşi kimi qəbul olunmuşdur.

Müasi dövrədə hər gün ingilis dilində *internet, computer, cell phone, meeting, business* kimi yeni sözlər yaranır ki bu sözlər alınma sözdən dəfə daha çox yeni sözlərin yaranması ilə bağlıdır. Bunun əksinə olaraq müasir alınma sözlər müxtəlif sahələrdə təzahür edir. Növbəti fəsilədə qarşımızda duran məsələ qlobal ingilis dilinə keçən söz və ifadələrin leksik semantik qruplarını tədqiq edib bölgüsünü vermekdən ibarətdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cappelli, G. (2006). Sun, Sea, Sex and the Unspoilt Countryside: How the English Language Makes Tourists out of Readers. Pari: Pari Publishing.
2. Cook, G. (2001). *The Discourse of Advertising* (2nd ed.). London: Routledge.
3. Dunn, G. (1996). *The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective*. Wallingford: CAB International.
4. Francesconi, S. (2007). English for Tourism Promotion: Italy in British Tourism Texts. Milano: Hoepli.
5. John Algeo; Adele S Algeo; American Dialect Society. Fifty years among the new words : a dictionary of neologisms, 1941-1991 Cambridge [England] : New York : Cambridge University Press. ©1991.
6. Gandin, S. (2014). INVESTIGATING LOAN WORDS AND EXPRESSIONS IN TOURISM DISCOURSE: A CORPUS DRIVEN ANALYSIS ON THE BBCTRAVEL CORPUS. *European Scientific Journal, ESJ*, 10(2).
7. http://digilib.kutb.cz/bitstream/handle/10563/10409/kostkov%C3%A1_2009_bp.pdf?sequence=1&isAllowed=y

SUMMARY

Tourism related borrowings from different languages used in Global English and their features

English language, as a global language, is exerting greater influence on the world. It has been enlarging along with the development of the society, the progress of science and technology by the way of borrowing from other languages such as French, German, Italian, Spanish, Russian, Chinese, Japanese, and Arabic in the fields of tourism. Borrowing or loan word has become an important part in the process of English vocabulary acquisition. This paper studies English loan words borrowed from different languages with the rise of tourism sector, summarizes lexical semantic fields of these loan words, and makes a tentative analysis of their features.

Key words: global English, borrowings, languages, tourism sector, features

Резюме

Английский язык как глобальный язык оказывает все большее влияние на мир. Он расширяется вместе с развитием общества, прогрессом науки и техники путем заимствования из других языков, таких как французский, немецкий, итальянский, испанский, русский, китайский, японский и арабский в области туризма. Слово «заимствование» стало важной частью процесса усвоения английской лексики. В данной статье исследуются английские слова, заимствованные из разных языков с развитием туристического сектора, обобщаются лексико-семантические поля этих заимствованных слов и проводится предварительный анализ их характеристик.

Ключевые слова: глобальный английский, заимствования, языки, туристический сектор, лексико-семантические поля

Рəyçi: ADU-nun “Ümumi dilçilik” kafedrasının müdürü, file.d, prof. Azad Yəhya oğlu Məmmədov